

ԸՆԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԴՈՒՍԻՈՅ

(Տես հտ. ԾԱ յ'Էջ 560)

ԺԳ.

Շահանուհուն ի վերայ սարահարթից քարահանց : — Արագ վայրէջք դէպ Որոտն : — Հանգիստ յաւերակ մենաստանին : — Գեղեցիկ ճորահովիտն Քաղար—չախի : — Հոռմեական եկեղեցի յԱրիտ գեղջ : — Դեպ ի Գարա—գիւղսն :

Գեղեցիկ լճակի մը քով, ոչ հեռի դեռ ևս ի ձիւնապատ բարձանց, արդէն բազմաթիւ բնակավայրք բարձրացած են : Աւելի որչափ կը զօրէ, կը տեսնես կենդանեաց նախիրնբ, բով ծածկուած. և քանի որ կը կ'ելլես, այնչափ օդը կը զովանայ, ու կը մօտենանք ձեանց սահմաններուն. 1200 մետր բարձր՝ կ'երեսնան առաջին ջրաշեղջ. ժամը ինն է, և ջերմաւ չափը 17 աստիճան կը ցուցնէ : Գրեթէ կա տարեւապէս թափանցիկ մթնշուղտին մէջ՝ շըրջալայ լեռները հրաշալի կերպով կը նկարուին՝ մաքուր ու շինջ կապտա երկնքի մը տակ : Միշտ արօտատեղեաց մէջէն կը շարունակենք մեր ճամբան. և խոտը թէպէտ կարճ է, բայց դաշտը բոլոր գոյնգոյն զարդարուած անեմին, անմեռուկ և ուրիշ լեռնային ծաղիկներով :

Բայց նոյն միջոցին կ'անպարզառանք՝ թէ մեր առաջնորդը՝ ճամբան համառօտելու վախճանաւ, գէշ ուղղութիւն մը բռնած են : Տեղ տեղ հետիոտն, ուրիշ տեղուանք ալ ձի հեծնելով՝ կարաւանը կը ժամանէ մինչ ի ծայր այս մեծ սարահարթին, ու կը տեսնենք զի՝ մացնիս՝ ի խոր ձորահովիտին, Որոտն գիւղը : Դէպ ի գիւղ տանող էջքը՝ գլխու պտոյտ պատճառելու չափ դժուարութիւն ունի. հարկ է երիվարաց սանձը ամուր բռնել և ամենայն զգուշութիւն բանեցընել կայծքարօք լցուած ճամբան վրայ : ձիերն անգամ չեն կրնար դիմանալ. ու մեր ծնկուրները կը կուտրաին թէ կըրած նեղութիւններնէս և թէ միջօրէի արեգակն անտանելի ջերմութենէ (32 աստիճան) :

Այս տանջանք գրեթէ ժամ մը կը շարունակէ, մինչ կը հասնինք ի Քաղար—չալ կամ ի Քարկուշատ, որ ձորահովիտին խորը կ'ընթանայ, ու ոտքելով զՈրոտն, թաթարաց գիւղ մը, նշանաւոր իր ընկուզենեաց և թթենեաց հովանաստուեր պարտէզներով :

Հակառակ սիրալիր թախանձանաց տաւրշինեային, չենք ուզեր կանխ առնուլ նոյն տեղը, այլ մեր ծառային Յովհաննիսի անտալով՝ որ կը խորշի քրիստոնեայ չեղող ժողովրդոց մէջ բնակեցնէ, կը շարունակենք ճամբանիս՝ փառաւոր պաղաւտ քարանց մէջ, մինչ ի վաղըն լալան հայկական մենաստան մը, և որոյ դաւթին մէջ կ'իջնենք նախաճաշնիս բնելու : Երանալի գործին 1400 մետր բարձրութիւն կը ցուցնէ. քառասուն վայրկեանի մէջ գրեթէ եօթնհարիւր մետր իջանք :

Մենաստանիս պահպանութեան խնամքն ունեցող քահանայն՝ խումբ մը կեռասենի ծառոց հովանոցն տակ կապերտ մը փռել տուաւ, ուր մէկէն քուն կ'ըլլամ, շնայելով որ ճիւղ խնջոյք մը կը պատրաստուի մեզ : Երբ կ'արթննամ, արդէն ճաշը աւարտելու վրայ է. և յանդուգն հաւեր եկած են փշրանք քաղելու : Դեռ պտուղնին տհաս կեռասենեաց տակ՝ աւուսինս և քահանայն երկընցած խօսակցութեամբ կը զրազին : Քահանայն, սպիտակամօրուս պատկառելի նահապետ մը, կը պատմէ թէ 1157էն ի վեր է մենաստանին շինուածիւր, և թէ ատենօք երկու հայկական գեղւանք կային այս կույմեր, և որոնք ոռոգ—պարսկական պատերազմի ժամանակ աւերելով, թաթարք եկան անոնց տեղը հաստատուելու : Քաղցընելով գեղք չէնքին մէջ՝ անխնամ երեսի վրայ ձգուած ըլլալուն վրայ զանգատելով կը խօսի : Ժամանակաւ բնդարձակ եղած պիտի ըլլայ մենաստանս. իսկ հիմա կանգուն կան երկու փոքր եկեղեցիք, մին փոքրիկ՝ բոլորովին

երեսի վրայ ձգուած, միան աւելի մեծ՝ մթին, ուր ցարգ շրջակայ գանուող Հայոց՝ սուրբ պաշտամունք և արարողութիւնք կը կատարուին։ Չորս աստիճանք կը բարձրացընեն ի խորանն, ուր քարաշէն գրակալ մը կայ՝ վրան աւետարան մը դրուած։ Նեղ ու պզտիկ պատուհաններէ լոյս կ'ընդունի, և Հայք՝ եկեղեցի մասնելու առտեն կը խաչակնքեն ու գետինը կը համբուրեն։

Ներքին գտնութիւն մէջ վանք մը կար ժամանակաւ։ մասն մը միայն կանգուն կեցած է հիւսիս, և գետինը ծածկուած արքեպիսկոպոսաց և եպիսկոպոսաց գերեզմաններով, որոց հայրապետական նշանակք և անուանք քանդակուած են քարերուն վրայ։ Ճակատը լեցուն է արձանազրութեամբ և խաչերով։ Բայց մենք մեր փշերը անցընելու օթեանէն պէս շատ հեռի ենք։ ուստի հրաժարելով պատուական քահանայէն, ճամբայ ելլելու հրամաններն կու տանք։

Մենաստանէն զատուելով, պէպ ի Գարա—գիլիսէ երթալու համար նեղ ճամբայ մը կայ, գահալիժի մը քովէն՝ որոյ ի խորս կ'ընթանայ Բարկուշատ կամ Բազար—չայ, ուր որ ձորը նեղ կիրճ մը կը ձեւացընէ պազայտեան ժայռերով պատած ու կարգէ դուրս վայրենի կերպարանքով։ Ճամբան յաճախ կ'ընդհատուի ձեան հիւսերու պատճառած փլատակներէ։ Մէկ կողմանէ գլխաւոր վրայ ցցուած խոշոր քարանոց կոյտերէ՝ անաբեկ, որ կարծես թէ լեռներէն անջատուած վրանիս պիտի գորդին, միւս կողմանէ համարձակելով գաղտուկ աչք մը ձգել Բարկուշատի վրայ, որոյ հեղեղաստատ ջուրք հիւանդի ջրովժներ կը ձեւացընեն, և խուլ մեռելիքով մը կ'անցնին կ'անհետանան։ Ժայռից փլածոյից մէջէն ծաղկած կը տեսնուին աննման կակաչեղիք։ Բազար—չայի այս ձորահովիտը առանց տարակուսի՝ Հայաստանի, ու թերևս բովանդակ աշխարհի, գեղեցկագոյն վայրերէն մին է։

Նոյն միջոցին կը ներկայանայ մեզ Արիտ գիւղը, ուր թէպէտ այսօր թաթարք կը բնակին, բայց ժամանակաւ Հայք էին բնակիչքն։ Գիւղին կեդրոնը կայ գերեզմանատեղի մի, ու աւերակք հոռոճական եկեղեցւոյ, որոյ քանի մի որմունք ետէք կանգուն մնացած են և գեղեցիկ զանգակատուն մը։ Անոր անտիլը զարմանք կը

պատճառէ մեզ։ վասն զի առաջին անգամ, և միակն է որ նման ճարտարապետութեամբ շէնքի մը հանդիպինք։ Խիստ ուշ է Արիտ հանդիստ մը առնելու համար, և ուր յետոյ պիտի վերադառնանք։ ուստի կը շարունակենք ճամբանիս մինչ ի Գարա—գիլիսէ, և կը ժամանենք ժամը վեցին, քառասուն վերստ շրջէն ետքը։

Սմանէն առաջ գոմարութիւն կը կրենք բընակութեան տեղոյ մը ընտրութեան մէջ։ Բայց գետակն անցնելէն ետքը՝ նախամեծար կը սեպենք գիւղէն քանի մը հարկուր մետր հեռի քարձր գաշտ մը։ ուր հազիւ կը տեղաւորուինք, և ահա վրայ կը հասնի սեղը։ ու ահաճելով մեր կողմանէ եղած այս գրասման, կ'երենայ թէ տեղափոխել կ'ուզէ։ Ստարշինին կը զրկենք զինք, որ արդէն երկու պահպան անձինք տուած է մեզ։

Մայիս 27. Գարա—գիլիսէի թաթար պըրիստառաիկ այցելութիւնն կ'ընդունինք, առ որ Շահնոր յանձնարարական մը ունէր։ Գընդապետ մ'է սա, իսմայիլ պէկ Նէվրուզ, երկայն վեց տար հերակլեան իրան մը, և բովանդակ գիշերը ձիով ճանապարհ ըրեր է մեր տըրամադրութեան ներքեւ օգտակար ըլլալու։ Խիստ համակրելի է կերպարանքով, և սիրտ լիւր վարմամբ։ Մեր հոս ժամանելը՝ նորութիւն մը կը մտցընէ այս կորուսեալ ու վայրենի աշխարհին մէջ վարած միակերպ կեանքին։ Կը պատմէ թէ շատ տարիներ ծառայած է ի Պետրուրգ, թիֆլիս և ուրիշ մեծ քաղաքներ, որով տիւր արջորամայր մ'է իրեն համար Գարա—գիլիսէի կեանքը։

Գարա—գիլիսէ (սեւա եկեղեցի) կոչուած է զիւզս հին եկեղեցւոյ մը պատճառաւ, որոյ նկարագրի և ժամանակէն սեւացեալ աւերակք կը նային Բազար—չայի վրայ շինուածքն ակաբաններու ասփակ տանեաց վրայ։ Զեղունն՝ ինչպէս յիշուած, շատ աստեղծ ի վեր կործանած և փլատակ և եկեղեցին բոլորովին երեսի վրայ ձգուած։ Անթիւ աղանիք բոյներնին դըրած են, ու ներս մանրնուս կը լսեցընեն իրենց խրտոցը։

Եկեղեցւոյն ներքին կողմը՝ ի միջավայրի՝ մեծ գմբէթ մ'ունի և չորս կողմնական մատուռ։ Ենթին չորս անկիւններն նեղ ունեկիկք կան, և կ'երեւի թէ աւանդաւան սուղ կը գործաւ։

ծուէին . յատակը ծածկուած հին ու արձանադը-
րութեամբք լի գերեզմանաքարամբք, յորոց ու-
մանք ի յոյն լեզու : Միշին մեծ զմեթին
ամբողջ բարձրութիւն գրեթէ քսան մետր է,
իսկ շէնքին լայնութիւն՝ հնգետասան : Խոշոր-
արուեստ և խիստ վաղեմի նկարք կախուած
են որմոց վրայ . բաժկամանք և չորս մօմեղէնք
միայն բովանդակ զարդարանք են եկեղեցոյս,
որայսօր աղքատին և անշուք, ժամանակաւ խիստ
փառաշէն եղած պիտի ըլլայ : Մուրք Յովհան-
նէս կը կոչեն զայն Հայք, և շինութիւնն մե-
տասաներորդ դարու կը հանեն :

Ռուս-պրսկ. պատերազմին ատեն բոլոր ան-
տառներն կտրելով, անփայտ մնացած է գիւ-
ղըն, և վառելիքի համար աթար միայն ստի-
պուած են գործածել . ուստի ամէն տան գիւ-
մաց աղիւսաձև կտրած աթարի կոնածէն կոչտ մը
կայ, զոր կանայք կը պատրաստեն, ինչպէս սրա-
խօսութեամբ կ' ակնարկէ մեզ Խամայիլ պէկ, և
որոյ հետ ուս լեզուով կը խօսէինք գաղղիերե-
նի անտեղեակ ըլլալուն համար :

Հայք ու թաթարք են Գարա-գիլիսէի բը-
նակիւք . գիւղերնին աղբատին, բայց առողջ :
Դպրոց մը ունի, ուր երկու ազգէն ալ մանկունք
կը յաճախեն, յիսուն թուով, ու երեքն՝ փոք-
րիկ արմենուհիք : Գարա-գիլիսէի օղը մաքուր
է, ջրերն առատ ու բարեհամ . ուստի և բնակ-
չաց առողջութիւնն զոհացողիչ, և համաճարակ
հիւանդութիւնք անծանօթ :

Գիւղին վարի կողմը այլ և այլ ջաղացք կը
զարձընեն բազար-չայի շուրերը, որոնք Տէ-
վէկեօզ լեռանց բլրիւնով՝ Բազար-չայի անուամբ
կ'ընթանան մինչ կ' Տաթեւ՝ ուստի կ'անցնին
բնդ Շէլիքան-քէօբրիւսի (ստատանայի կառուով) :
Հոն կապան-չայ կոչուելով, կը փոխուի ապա
ի Բարդաշատ, ուստի կը թափուի յէրասխ :
Առատ է քաղցրահամաշակ ձկամբք, մանաւանդ
կարմրաթալոյսիւք :

Միշտ ընդ առաջ կ'ելլեն մեզ թափառակա-
նաց անիւթընալի կարաւանք, որ այս միջոցին
Բազար-չայէն կ'անցնին . անասունք ընդ լոյզ,
իսկ կանայք ու մանկունք երկայն ու նեղ սախ-
տակներով ձևացած կամուրջներէ : Գայտերու
մէջ բնակութեան և կենդանեաց արօտի համար
թեթեւ գումար մը կը վճարեն ուս կառավա-
րութեան . և տէրութիւնը կը սահմանէ այս ինչ

տեղը ի գաւառին, ուր իրենք հողը մէջերնին
կը բաժնեն . իսկ զետեղուելուն՝ կը հսկեն ուս
ճարտարապետք : Երեսուներէնիզ հազար հոգոյ
կը հանեն Չանկիզօրի ու Երեսանի կառա-
վարութեան մէջ այս կերպով թափառիկ շրջող
անձանց թիւը : Իրենց աւազակութեանց ու
անյաղար յափշտակութեանց համար՝ այս
գաղթականութեան միջոցին հարկ կ'ըլլայ
արթուն հսկողութիւն ստիկանութեան կողմա-
նէ, ուստի Խամայիլ պէկ աչքը չորս բացած է, ա-
մէն վայրկեան կը կանչուի իրեն յանձնուած
վիճակին մարդոցմէ, դատել ու պատապարտել
հովուաց ամէն չարութիւններն, որոնք մեղքի
տեղ չեն համարիլ գողութիւնն ու աւազակու-
թիւնը : ...

Այսօր որ փոթորակից եղաւ, Հայոց ու
թաթարաց չափերն առնելով անցուցինք : Դոյն
գիշեր ճաշի հրաւիրեց զմեզ Խամայիլ պէկ : Բա-
լորովին սափական էին կերակուրք, թթու թան-
ապուր մը, անհրաժեշտ փիւլաք, և համեղա-
ճաշ մանր գնտակը մոյց և բրնձի՝ թարմ որթի
տերեւներու մէջ պլլուած, թանձր ու թթու սե-
րով, և այլն :

Գարա-գիլիսէի ուսուցիչը, քանի մը գաղ-
ղիերէն բառ գիտցող երիտասարդ մը, սեղանա-
կից է մեզ, և զուարթ ու անկեղծ սիրոյ երեկոյ
մը կ'անցընենք երկու գաղղիացիքս, երկու հայ
(անբաժան Յովհաննիսին հետ) և թաթար մը :

Հիանալի լուսնի լուսով ու աստեղազարդ
երկնքով ետ կը դառնանք : Ճամբուն վրայ շունք
երկիւղալի միաձայնութիւն մը կ'ընեն . բարե-
բազաբար հետերնիս են պրիստաւն, ուսուցիչը
և երկու լեզկի չափաքը, անոնց ուր ակահանքէն
զմեզ պաշտպանելուն : Գետէն միւսանդամ
անցնելով անխիւ դարձուածներով մեծ քարե-
րու վրայէն, որ դիրազոյն է ի ցերեկի քան
գիշեր ատեն, վերջապէս ողջ առողջ կը հաս-
նինք մեր վրաններն, զմայլած գիշերային այս
անխորհրդօք գործոյն վրայ :

Իրիկուան դէմ հասած կարաւան մը՝ գետին
քով իջնէ Էր հանգչելու, և հարկ եղաւ մարդոց
ու կենդանեաց միջէն բանալ մեղի ճամբայ :
Իրենց տարօրինակ ստուերական ծրարին,
վառած կրակներուն՝ պարզ և լուսաշողջող եր-
կնքի մը տակ, բոլոր այս մոգական տեսա-
բաններով զմայլած քուն կը մտնեն :

Մայիս 28 . Զերմիկ ու գեղեցիկ արևով մը գեպի Լծեն առաջ կ'երթանք, ուստի պիտի յառաջնք մինչ ի Տաթեւ, ուր պիտի բնկերէ Խամայիլ պէկ, Կիրուսիի նաչալնիկին խնդրանաց համեմատ : Հետն ունի նա երկու հաւասարիմ և թաթարաց ազգակից չափարներ, ամենայն մատահութեան և ապահովութեան արժանի անձինք, և որք յամենայնի համաձայն են մեր բարի Ֆաթ—Ալիի հետ : Գարա—գիրիռէյէն ելնելով, կը դառնանք, ուր այս անգամ հանգիստ ունենունք, արդէն յիշատակուած աւերակներն լաւ մը տեսնելու համար :

Որմոց հիմունքը խիստ խոր փորուած են հողոյն մէջ : Գրունք՝ որոց վերին մասունքը միայն կ'երևին, կամարաձեւք են : Կ'երևի թէ կարմրաներկ էին որմունք, և արդի բարձրութեան չափերնին տասուերկու մետրէն աւելի է : Դրան հանդիպակողման անկյտով մը՝ զանգակատունը կ'ելլացուէր, որ ձևացած է երեք հոսմական գեղեցիկ սինճրէ, և որպիսիք նաև շէնքին մէջ կը տեսնուին : Սինազուլու խղպիք՝ մեծ ճարտարութեամբ և արուեստի բանդալուած են : Այս քրիստոնեայ տաճարին մէջ աղբիւր մը կը վազէր յառաջ ժամանակաւ, և որոյ ճակատը դեռ եւս կանգուն կը մնայ՝ շինուած հին գերեզմանական քարերով, որոց վրայ յունական արձանազրութիւնք կան և այլ բարանական նշանակք :

Արիտէ կը շարունակենք նախընթաց երևոյթ մեր արդէն բրած ճամբէն, և կը մշտնենք յետոյ ծաղկազարդ և բուրեան ճամբայ մը՝ որ կը տանի յՈրոտ : Վայրենի վարդերով ձևացած ցանկապարար արդէն ծաղկած են : և առանց ձիւն վար ինչեւու չափարք կը ժողվեն վարդենեաց ճիւղեր և ծաղկունք : Որոտ որ կը հասնինք, մեր առաջնորդն Խամայիլ պէկ գեղեցիկ ընկուզենույ տակ կապերա փռել կու տայ, հոն հանգիստ առնելու համար : Գետին քովն ենք, ոչ հեռի Մէլիք—քէնտիի գեղեցիկ կամրջէն, որոյ շնորհագեղ կամարը կը կտրէ զՔազար—չայ, ու կ'երթայ կը յենու բառալուեան ամենապատառուր զառիվերի մը : Մեր ձառոր գիւղի հայ մը, նեղուելով ջրոյս վրայ կամուրջ մը չափաւելէն, իր ծախքովը շինել տուած է զայն : Անմիջապէս ի հանդիպակողման, բարձր ժայռի մը պոռն՝ ամրոց մը կը տեսնուի, որոյ շինութիւն ութ հարիւր տարուան է :

Մեկնելու տուննինս, թաթարաց խումբ մը որ եկած են յողոյն պրիստաւին, քիչ մը անդին ջրոյ աղբիւր մը ցոյց կու տան ամուսնոյս : Շատաշուր ակն մ'է որ 24 աստիճանի գաղջ ջուր կը բղնէ, թթու երկաթային : Քանի մը հիւանդութեանց ի դարման՝ տեղացիք սովորած են անով լողանալու, զմեզ պարար բնակչաց անհողութենէն ջրակցոյտի մը մէջ կը պղպշայ :

Կարաւաննիս կ'անցնի նկարագեղ ու երկվարաց համար ամենազուարթին քարայանակ ունեցող Որոտի կամարջէն, ու կը մտնէ մերկ ժայռի մէջ կարուած ճամբայ մը : Բազմաթիւ անձաւք կը տեսնուին հոս տեղուանք : Որոտէն մինչ ի Լծեն՝ եօթն վերստ է հեռաւորութիւնը : Եւ ժամը չորս ու կիսուն կը հասնինք (1550 մետր բարձր) : Խամայիլ պէկի խորանը արդէն կանգնուած է : շքեղ վրան մը՝ ներքին ու արտաքին կողմանէ ծածկուած ճոխ կապերայեւք : և մինչ մեր վրանները կը տնկեն ծառայք, թէյերնիս կ'առնունք :

Աղքատ ու անշնուս գիւղ մ'է Լծեն, բնակելու ի Հայոց. ու միայն եօթանասուն տարիներէ ի վեր շինուած : սակայն Քազար—չայի վրայ նայող գեղեցիկ դիւր ունի : Զուարճութեան առիթ մ'է ինձ տեսնելը՝ թէ ինչպէս բնակիչքն կը դիմեն յողոյն պրիստաւին : Հասածին պէս, ինչ որ կարեւոր է ուստեսի, խըմելու, հանգչելու, ամէն բան առատաբար կը բերուի կը դրուի դիմացը, ու բոլորն ալ ձերիաբար : Սիրոյ և համակրութեան մեծ ցոյց մ'է այս մեր ընկերակցին, և արդիւնք սրտին բարութեանը և արդարամիտ ուղղախոհութեան : Զարագործքն են միայն որ այսպիսի ահաւոր զատաւորի առջև կը դողան : Այն աղքատ ժողովրդականութեանց, մանաւանդ թաթարաց և թափառիկ ցեղից մէջ, բանտը՝ յաճախ իրենց տնէն նախամեծար սեպուած է, ուստի և չեն վախնար այդ պատուհասէն : Երբ զաւազանու կամ քնութիւ հետերնին վարուիլը լաւ կը սեպեն քան բանտի :

Վրանին տակ ճաշ կը արուի մեզ, Խամայիլ պէկի թաթար ծառաներէն, որ վրանին մուտքը կեցած են անշարժ արձաններու նման, բայց կրակ ցաաքեցընող աչքեր ունեցող արձաններ, միշտ իրենց տիրոջ վրայ, և անոր ունէն կամքն զուշակող : Յիւրաքի զարմանալի են թաթար ծառայք : քանի որ անոնցմէ երկու անձինք ու

նինք կարաւանին հետ, ծառայութիւն մի պա-
կաս չէ մեզ. կատարեալ հնազանդութեան և
ճշգրտութեան տիպար են լինի, զգուշաւոր, ա-
մէն կամբջ գուշակող, բերնէջ ելած հրամանը
մէկէն կը կատարեն: Ախարակի մը մէջ անկող-
նիկը դրուած են, ու վրանը կազմ և պաա-
րաստ է զմեզ բնգունելու:

Հանդիպան երեկոյթ մը անցընելէն ետքը՝
երկրին ու անոր բնակեաց վրայ խօսակցելով,
բարի գիշեր կը մաղթենք իրարու, ու աստե-
ղազարդ երկնքով մը կը դառնանք մեր վրանը
որ քանի մը ֆայլ անդին ձգուած է:

Մայիս 29. Բնակեաղնիս վերցընելու ա-
տեն կ'անդրադառնանք որ գիշերուան ատեն եր-
կու բեռնարարձ երկվարք մուրեր են լերանց
մէջ: Հալկ է փնտռել զանել զանոնք, և որ
ժամանակի կորուստ կը պատճառէ: Վերջապէս
կը անաննք հեռուն՝ որ պարոցէ փախած աղոց
պէս կը ցատքըտեն զուարթութեամբ ի դաշտի
և յարօտատեղիս:

Լծեալն անդին՝ կերպարանափոխ կ'ըլլայ
երկրին. բասայա քարանց կը յաղորդեն գըծա-
քարինք (gneiss) և սինէաքարք (syenites),
և անով հանդերձ հրաշալի բուսականութիւն
մը: Գիւղէս հեռանալէն քիչ ետք՝ կը մտնենք
անտառ մը. ճամբան թէպէտ և անհարթ՝ բայց
գիւրգնալի է: Ժառանգանք հիւսնալիք. մե-
ծամեծ տերեւազարդ կաղնիք, գեղեցիկ ծաղ-
կըներ ունեցող թուփք (cytises), փեկոնք,
տանձենի, խնձորենի, կեռասենի, վայրի սա-
լորենի, հացի, տխիկ (érable), կիպրոս (troë-
ne), սրափուշք (aubépines), հոյակապ վայրի
վարդենիք, պատրք, իսկ գետինը ծածկուած
զուռազոյն և գեղեցիկ ծաղկըներով, զանգա-
կածաղիկք, այրիծաղիկք (scabieuses), որձ-
արմատք (orchis), եղեսպակք (sauges), հրա-
նունք, անմոռուք, և այլն. Սալոյայի մէկ
անկիւնն կը կարծես ինքզինքը: Այսպիսի ան-
նման ծաղկաբուսութիւն 1600է 1800
մետր բարձրութեան մը վրայ է. հացի ծառը
կը բարձրանայ մինչ ի 1900 մետր բարձրու-
թիւն ունեցող տեղուանք. իսկ արմտեաց մշա-
կութիւն՝ ալ աւելի անդին:

Շաքաշարեղի

Մեր չափաքը, և գլխաւորին ֆաթ-Ալի,
չեն զաղբր պոյ ամէն ծաղկընեղէն փունջեր
կապելով ինձի նուիրել: Ասփաղիք սիրողք են
ծաղկանց, գեղեցիկ դիրք ունեցող վայրաց, և
բնութեան այն ամէն հրաշալեաց որովք այն-
չափ առաստաւոր զանուած է այս սքանչելի և
քիչ ծանօթ աշխարհաց:

Յափշտակուած և զմայլած այս տեսարանն,
շուտով վեր կ'ելնենք: Գիւմանիս կը տարածուի
հրաքիսային սարահարթը, ուստի նախընթաց
գիշերն անցանք, և հոն բաժնուցանք ի Բա-
զար-չայէ: Որ ի խոր կ'ընթանայ. Կարաւանը
աւելի դիւր ճամբայ մը բռնած է: 2100 մետր
անդին կը հասնինք սարահարթ մը ուր յառա-
ջագոյն զրկուած հեծեալք մեծ կրակ մը վռտած
են, ու ոչխարի մը մորթը քերթելու հետ են՝
կերակոյ պատրաստութիւն տեսնելով: Այլէն
անտառէն դուրս ենք, ու սարահարթիս չորս
կողմը ճուղած քանի մը թուփք կ'երևին:
Ջուր մը կը բղիւ հոն, քարքաւեր կոչուած,
որ թաթար լեզուով իր բակեղէթը ուսողը բռն
է. և կ'աւանդեն թէ Հայուն մէկը որ մը այս
տեղէն կ'անցնէր՝ ամէն բարեօք լեցուն բա-
կեղէթ մը ձեռքը. ծարաւած՝ կանկ առաւ ջրոյն
քով, որ ախորժակ բանալու յատկութիւնն ու-
նէր. իսկ ջրէն, և այնչափ բացուցաւ ախոր-
ժակը՝ որ ունեցած պարարը լմընցուց. և յե-
տոյ իբրու թէ անօթութիւնը դեռ չյագնայով՝
բակեղէթն ալ կերաւ: Ճաշի ատեն կը պատմէր
մեզ զայս իսմայիլ պէկ բարձրաձայն ծիծաղով,
որպիսի հաղիւ կը լսուին այն բարձր և առանձ-
նացեալ տեղուանք: Մեր ախորժակը կ'արգա-
բացընէ այս զրոյց...

2130 մետր բարձր է այս սարահարթ. չորս
կողմի սղը 140 շերմութիւն, 80 աղբիւրը. ա-
ւելի վայրենի հանգիստ ու նախաճաշ մը դժուա-
րին է երևակայել. բաց ի խրխլելոյ երկվա-
րաց՝ բացարձակ լուծիւն է: Նորանոր ծաղ-
կունք՝ ինչպէս նարգիսածաղիկ, անեմոն, վայ-
րի խորդենի, արեւելեան բերինիկէ, անմե-
ռուկ ծաղկամբք սփռուած դաշտի մը վրայ ցա-
նուած կ'երևին սարահարթիս վրայ:

Ուղեւորութիւն Շամարի

